

Колкутіна В. В.

<https://orcid.org/0000-0002-3823-8415>

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЕСЕЇСТИКА ДМИТРА ДОНЦОВА ЯК МОДЕЛЬ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МИСЛЕННЯ: ВІД ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ДО СУЧАСНИХ МЕДІАПРАКТИК

У нашому дослідженні реалізується спроба вивчити модель публіцистичного мислення на матеріалі націософської есеїстики Дмитра Донцова та сучасних авторів Ірини Вікирчак і Артема Чапая.

З'ясовано, що визначальною рисою есеїстичного мислення є не простий опис подій, а їх осмислення через призму авторської свідомості. Есеїст виступає не лише оповідачем, а й інтерпретатором, який вибудовує власну, публіцистичну модель сприйняття світу. Такий тип письма передбачає свободу композиції, асоціативність, увагу до деталей, поєднання особистого досвіду з культурними та історичними узагальненнями. Авторський погляд стає головним засобом організації тексту, а сама реальність постає не як сукупність фактів, а як простір значень і символів.

Узагальнено, що есеїстичний стиль мислення можна розглядати як особливий спосіб публіцистичного осмислення світу, що базується на поєднанні фактологічності, художньої образності та авторської інтерпретації. Есеїстика Дмитра Донцова є виразним прикладом формування особливої моделі публіцистичного означення дійсності, у якій поєднуються інтелектуальна рефлексія, історико-культурний аналіз, авторська позиція та прагнення до суспільного впливу. Еволюція його творчості демонструє поступовий перехід від пошуку власної світоглядної концепції до створення цілісної системи ідей, у межах якої літературні, культурні й політичні явища осмислюються через призму націософського бачення.

Підкреслено, що водночас есеїстична модель публіцистичного мислення, сформована у творчості Д. Донцова, має значення і для розуміння сучасних медіапрактик. Сучасна українська есеїстика в умовах війни та процесів деколонізації, демонструє прагнення не лише фіксувати події, а й осмислювати історичні, культурні та суспільні наслідки. Подібно до донцовської традиції, сучасний мілітарний авторський текст стає простором для інтерпретації, пошуку, захисту й утвердження української національної ідентичності. Таким чином, есеїстика Дмитра Донцова продовжує функціонувати у нових формах сучасного медійного дискурсу.

Ключові слова: журналістика, історія української журналістики, сучасна публіцистика, мілітарна література сучасності, есеїстика, публіцистичне мислення.

Постановка проблеми. Есеїстичний стиль мислення є однією з найбільш характерних форм інтелектуального та творчого освоєння дійсності, що поєднує аналітичність, образність, суб'єктивність і прагнення до інтерпретації. На відміну від наукового дискурсу, який орієнтований передусім на системність, доказовість і логічну послідовність, есей ґрунтується на особистісному баченні автора, його індивідуальному досвіді та здатності через конкретні деталі розкривати ширші культурні, історичні й суспільні смисли. Саме тому есеїстика займає особливе місце в системі публіцистичних жанрів, адже поєднує інформаційність із рефлексією, факт із авторською оцінкою.

Доведено, що у сучасному гуманітарному дискурсі посилюється увага до осмислення колоніального досвіду України, відновлення власних культурних смислів і формування автентичних наративів, що відрізняються від імперських російських моделей трактування історії та культури. На нашу думку, цей процес має не лише актуальне суспільно-політичне підґрунтя, пов'язане із сучасним російсько-українським протистоянням, а й глибші історико-культурні витоки. Він є закономірним продовженням традиції національного самоосмислення, закоріненої в українському духовному досвіді, зокрема в націоналістичній естетичній, «естетичній

Шевченка» як націософської теорії прекрасного в природі та мистецтві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Есе як жанрова форма та специфічний спосіб художнього осмислення дійсності отримало значну увагу в наукових дослідженнях, однак питання есеїстики як особливого типу мислення й дискурсивної практики залишається недостатньо вивченим. У сучасних гуманітарних студіях есеїстичний текст розглядається не лише як літературний жанр, а і як ментативно-наративна форма, що поєднує авторську рефлексію, інтерпретацію та культурно-сміслову моделювання реальності. Так, Тетяна Шевченко у своїй ґрунтовній монографії слушно акцентує на продуктивності есеїстики як художньо-дискурсивної практики сучасного письменства, аналізуючи її жанрові трансформації, способи організації текстового простору та роль у процесах переосмислення культурних смислів [9].

Сучасні наукові розвідки переважно зосереджені на жанровій природі есе, його художніх характеристиках і місці в системі літературних та медійних форм. Дослідниця Оксана Вертипорох, вивчаючи особливості есеїстичного художнього мислення в постмодернізмі, віднаходить суголосні риси між генезисом есея та характером постмодерністської культури: «Есеїстика „зацікавила“ постмодернізм своєю відкритістю, відмовою від претензій на вичерпність смислів, вільною композицією, поглибленою авторефлексивністю» [2]. Проте механізми формування есеїстичного мислення, роль авторської суб'єктивності, інтерпретаційності та світоглядної позиції потребують подальшого комплексного осмислення. Саме тому дослідження есеїстичного стилю мислення як особливої форми публіцистичної свідомості є актуальним для розуміння розвитку української інтелектуальної та медійної культури.

Особливості есеїстичного стилю мислення виразно простежуються як в історичній ретроспективі, так і в сучасній публіцистиці, де авторський текст часто виходить за межі традиційної передачі інформації. Питання функціонування есею в медіа, його жанрових ознак і вимог до авторського тексту активно обговорюються в сучасному гуманітарному дискурсі, зокрема в межах професійних і культурних дискусій, присвячених розвитку української есеїстичної традиції. У цих обговореннях акцентується увага на тому, що есе в медіа виходить за межі простої передачі інформації, перетворюючись на інструмент осмислення реальності та формування суспільних смислів [4].

Публіцист не лише повідомляє про подію, а прагне пояснити її причини, наслідки та значення для суспільства. Саме тому есеїстичність активно використовується в аналітичній журналістиці, авторських колонках, культурологічних і суспільно-політичних текстах. На наш погляд, вибудовується своєрідний есеїстичний дискурс, який потребує подальшого вивчення та напрацювання.

Постановка завдання. Мета нашої статті – дослідження публіцистичної моделі мислення в есеїстиці Дмитра Донцова та в антології «Війна 2022» (розділ «Есеї») сучасних авторів.

Виклад основного матеріалу. Есеїстика Дмитра Донцова є показовим прикладом публіцистичного мислення, тому що в ньому поєдналися інтелектуальна рефлексія, суспільно-політичний аналіз, авторська позиція та прагнення впливати на свідомість читача. У контексті історії української журналістики та публіцистики його творчість варто розглядати не лише як літературно-критичну чи філософську спадщину, а як націєтворчий тип публіцистичного дискурсу, сформований на перетині журналістики та есеїстики.

Щодо періодизації літературно-критичної спадщини Д. Донцова, то в історії української журналістики одну з перших періодизацій літературно-критичної спадщини Дмитра Донцова запропонував Олег Баган. На основі аналізу основних літературознавчих праць, есеїв, наукових розвідок і монографічних досліджень ученому вдалося виокремити чотири ключові етапи творчої еволюції мислителя:

1. Співпраця з журналом «Українська хата» (1909–1914 рр.).
2. Період Першої світової війни (1914–1918 рр.).
3. Етап міжвоєнної доби (1918–1945 рр.).
4. Повоєнний, діаспорний етап (1945–1967 рр.) [1, с. 667–670].

Спираючись на запропоновану періодизацію, доцільно її уточнити й узагальнити, виокремивши три основні етапи творчої еволюції:

1. Рання творчість (1902–1921 рр.).
2. Міжвоєнний (вісниківський) період (1922–1939 рр.).
3. Воєнний та повоєнний період (1940–1972 рр.).

Упродовж кожного з цих етапів поступово увиразнювався есеїстичний тип мислення філософа. Якщо ранній період творчості Донцова вирізняється пошуком власної світоглядної позиції, активним осмисленням суспільно-політичних

і культурних явищ, то в подальшому його есеїстика набуває виразнішої концептуальної цілісності, посиленої полемічності та чіткої ідейної спрямованості. Д. Донцов утверджує шевченківський погляд на літературу – як на духовнотворче мистецтво, а на письменника як на «духовного провідника», вільну людину, котра, щоправда, не звільнена «від обов’язків супроти Бога і загалу». Відповідно до таких настанов Д. Донцов окреслює власну (і водночас вісниківську) герменевтичну позицію стосовно «завдання літератури» в межах двох гасел: «велика нація і велика література»: «Література, як розумів її “Вісник”, повинна була будити “пошану до високих предметів”, “підіймати і плекати високі почуття”. Письменники повинні поклонятися “Музі гніву і любови”, “любови до бідної душі людини, яку гублять з усіх сторін і яку губить вона сама”, і “гніву до того, що губить людину” (Гоголь)». Отже, література має бути не лише естетично довершеною, вона повинна виховувати. Тому мислителем утверджується ідеал «високого» мистецтва і «великої літератури» для відродження лицарського «духу нашої давнини» в суспільстві й для формування новітньої еліти, провідної верстви [6, с. 303–304]. Можна спостерегти, що його тексти поступово виходять за межі звичайної літературної критики й перетворюються на форму глибшого суспільного аналізу, де літературні, історичні та культурні явища розглядаються крізь призму націософської естетики.

Особливо виразно есеїстичний стиль мислення сформувався у вісниківський період, коли Д. Донцов постає як автор із чіткою системою поглядів, здатний поєднувати філософське осмислення, літературну інтерпретацію та публіцистичний вплив. Національна ідея стала аксіомою нашого думання, першою вимогою політики, черговим завданням дня. Була ця ідея нічим іншим, як парафразою Шевченкової “своєї сили у своїй хаті”. Щоб нація була суверенна, щоб їй належала зверхність на нашій землі, щоб ніхто, ніякий чужинець не мав сили на тій землі» [5, с. 87].

Його есеї «Криза нашої літератури», «Роздвоєні душі», «Естетика декадансу», «Два табори» відзначаються авторською суб’єктивністю, свободою викладу, активною аргументацією, увагою до націософського сенсу творів і прагненням не лише аналізувати явища, а й впливати на формування суспільної свідомості. У пізній творчості ці особливості ще більше поглиблюються: есеїстика стає способом осмислення історичної пам’яті, культурної ідентичності та ролі духовних цінностей у розвитку нації.

Попри те, що есеїзм як особливий спосіб мислення та форма осмислення реальності ще не отримав вичерпного наукового дослідження, його варто розглядати як важливий складник національної інтелектуальної культури та своєрідну дискурсивну практику. Під есеїзмом (у трактуванні О. Багана та С. Квіта) розуміється синтетичний тип мислення, сформований під впливом герменевтичної традиції, зокрема християнської герменевтики Святого Августина. Серед визначальних рис: авторська суб’єктивність, оригінальність суджень, спрямованість на інтерпретацію та осмислення явищ, а не лише на накопичення й опис фактологічного матеріалу. Центральною ознакою есеїстичного письма виступає індивідуальність автора, його особистий спосіб тлумачення літературних явищ.

Однією з провідних тенденцій сучасного української есеїстики є активне осмислення та художнє відображення воєнного досвіду. Масштабні військові події, що розпочалися у 2014 році, після повномасштабного вторгнення 2022 року набули нового змістового й емоційного виміру. Якщо на початковому етапі митці переважно зосереджувалися на емоційній фіксації переживань і внутрішнього стану людини, то згодом акцент змістився на аналітичне осмислення історичних, суспільних і культурних причин війни. Водночас помітно зростає кількість документальної та художньої прози, есеїв і поезії, у яких актуалізуються питання національної пам’яті, ідентичності та збереження українських культурних цінностей.

У сучасному гуманітарному дискурсі посилюється увага до осмислення колоніального досвіду України, відновлення власних культурних смислів і формування автентичних наративів, що відрізняються від імперських російських моделей трактування історії та культури. На нашу думку, цей процес має не лише актуальне суспільно-політичне підґрунтя, пов’язане із сучасним російсько-українським протистоянням, а й глибші історико-культурні витоки. Він є закономірним продовженням традиції національного самоосмислення, закоріненої в українському духовному досвіді, зокрема в націоналістичній естетиці, «естетиці Шевченка» як націософської теорії прекрасного в природі та мистецтві. Ключовими рисами цієї шевченківської теорії варто назвати героїчність, націотворчість (формування «духу» нації та її еліти), ідеалістичність (принциповий антиматеріалізм), містицизм (божественність, сакральність), життєвість (екзистенційність,

віталістичність), духовнотворчість (ушляхетнення людини), безкомпромісність, змагальність (література як зброя) тощо» [7, с. 4].

Саме ці ціннісні орієнтири, на нашу думку, знаходять своє продовження у творчості сучасних українських авторів, які звертаються до проблем ідентичності, історичної пам'яті та національного саморозуміння. Вони перегукуються з націософськими та герменевтичними концепціями, сформованими у 1920–1930-х роках в есеїстиці Дмитром Донцовим і розвинені представниками вісниківської квадриги. На наш погляд, у сучасному літературному процесі ці ідеї набувають нового змісту, адаптуючись до досвіду війни, деколонізації та пошуку власної культурної суб'єктності. У певній мірі цей процес можна прослідкувати у творах Г. Вдовиченко, Б. Гуменюка, Б. Жолдака, Є. Положія, А. Цаплієнка, С. Лойка, В. Івченка, Є. Сергацкової, Тамари Горіха Зерня, О. Білозерської, В. Запеки, Б. Бородатого, М. Бутко, С. Гридіна, С. Жадана, К. Калитко, М. Кривцова та багатьох інших авторів.

У текстах антології «Війна 2022» (розділ «Есеї») переважає прагнення авторів подати роздум через особистісне, емоційне сприйняття світу, коли головним стає його внутрішній досвід, почуття, асоціації, оцінки та переживання, наприклад, Ірина Вікірчак: «З початком війни у мене пропав голос» [3, с. 253] або Артем Чапай: «Ти сидиш навпроти людини, яка вбивала. Язик не повертається сказати «вбивця», бо це неправда. Людина, якій довелося вбити. Ось він тут, за пів метра від тебе. І ти знаєш, що він убив, і любиш його, любиш його так, що відчуваєш оті потоки гормонів, окситоцину чи чого там, ти відчуваєш потік енергії, яка йде від тебе до нього, і ти хочеш обійняти його, але боїшся, боїшся торкнутися, бо ж він через кішку вночі скидається, ти боїшся торкнутися, бо ж ви мужики. Боїшся обійняти, бо вийде ще дурніше» [8]. Есеїстична природа публіцистичного мислення проявляється саме в русі думки – від факту («він убив») до філософського питання («чи змінює злочин сутність людини?»). На нашу думку, можна спостерегти ліризацію есеїстичного висловлювання: замість раціонального аналізу А. Чапай передає фізичні відчуття – «потоки гормонів», «потік енергії», бажання обійняти. Через тілесні образи розкривається емоційний стан, що характерно для сучасної есеїстики, де межа між роздумом і особистим переживанням зникає. Наявність побутової деталі («ви мужики», страх обійняти) знижує

пафос і робить переживання більш достовірним: перед нами не абстрактне міркування про добро і зло, а конкретний фрагмент людського тут-буття. На наш погляд, есеїстичність публіцистичного мислення виявляється через суб'єктивність, психологізм, моральну рефлексію, поєднання інтелектуального пошуку з емоційним переживанням і відмову від однозначного висновку. Це не розповідь про вбивство, а есеїстичне дослідження межі людяності після травматичного досвіду.

Есеїстика Ірини Вікірчак та Артема Чапая базується на принципі авторської присутності, що є однією з ключових ознак публіцистичного стилю. Есей стає не просто жанровою формою, а методом осмислення дійсності. Йому властиві свобода композиції, поєднання різних культурних контекстів, звернення до історичних прикладів, активне використання аргументації та полеміки. Такий тип письма дозволяє авторам розглядати літературні й культурні явища через ширшу суспільну перспективу, перетворюючи окремих текст на інструмент формування громадської думки.

Висновки. Таким чином, есеїстичний стиль мислення можна розглядати як особливий спосіб публіцистичного осмислення світу, що базується на поєднанні фактологічності, художньої образності та авторської інтерпретації. Есеїстика Дмитра Донцова є виразним прикладом формування особливої моделі публіцистичного означення дійсності, у якій поєднуються інтелектуальна рефлексія, історико-культурний аналіз, авторська позиція та прагнення до суспільного впливу. Еволюція його творчості демонструє поступовий перехід від пошуку власної світоглядної концепції до створення цілісної системи ідей, у межах якої літературні, культурні й політичні явища осмислюються через призму націософського бачення.

Водночас есеїстична модель публіцистичного мислення, сформована у творчості Д. Донцова, має значення і для розуміння сучасних медіапрактик. Сучасна українська есеїстика в умовах війни та процесів деколонізації, демонструє прагнення не лише фіксувати події, а й осмислювати історичні, культурні та суспільні наслідки. Подібно до донцовської традиції, сучасний мілітарний авторський текст стає простором для інтерпретації, пошуку, захисту й утвердження української національної ідентичності. Таким чином, есеїстика Дмитра Донцова продовжує функціонувати у нових формах сучасного медійного дискурсу. Зазначена тема може реалізуватися в подальших наукових студіях.

Список літератури:

1. Баган О. Естетичний заповіт Дмитра Донцова. Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. Літературна есеїстика (1922–1958 pp.). Дрогобич: ВФ «Відродження». 2015. Т. 8. С.5–20
2. Вертипорох О. Есеїзм і постмодернізм. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1810/1/168-24-32.pdf>
3. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія : антологія. Львів : Видавництво Старого Лева; Варшава : Нова Польща. 2023. 440 с.
4. Загоруй А. URL: <https://chytomo.com/eseistyka-pro-svobodu-myslennia-ta-suholosnist-chasu/>
5. Донцов Д. Демаскування шашелів. Вибрані твори: у 10 т. / Редкол.: О. Баган (відп. ред.) і ін.; літ. ред. Я. Радевич-Винницький Т. 9: Ідеологічна і культурологічна есеїстика (1948–1957 pp.) / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2015. С. 81–101.
6. Донцов Д. Лист до голови МУРу У.Самчука. Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина / Ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. Дрогобич : Коло, 2009. С. 294–307.
7. Колкутіна В. Літературна есеїстика Дмитра Донцова: націософсько-герменевтичні аспекти: дис. ... доктора філол. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018. 496 с.
8. Чапай А. За чими ми плечима. URL: <https://chytomo.com/artem-chapaj-za-chyimy-my-plechyma/>
9. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст. : монографія. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

Kolkutina V. V. DMYTRO DONTSOV'S ESSAYS AS A MODEL OF PUBLICISTIC THINKING: FROM HISTORICAL EXPERIENCE TO MODERN MEDIA PRACTICES

Our study attempts to study the model of publicistic thinking based on the material of nationalistic essays by Dmytro Dontsov and modern authors Iryna Vikyrychak and Artem Chapai.

It has been found that the defining feature of essayistic thinking is not a simple description of events, but their comprehension through the prism of the author's consciousness. The essayist acts not only as a narrator, but also as an interpreter who builds his own, publicistic model of perception of the world. This type of writing involves freedom of composition, associativity, attention to detail, a combination of personal experience with cultural and historical generalizations. The author's point of view becomes the main means of organizing the text, and reality itself appears not as a set of facts, but as a space of meanings and symbols.

It is generalized that the essayistic style of thinking can be considered as a special way of journalistic comprehension of the world, based on a combination of factuality, artistic imagery and authorial interpretation. Dmytro Dontsov's essayism is a vivid example of the formation of a special model of journalistic definition of reality, which combines intellectual reflection, historical and cultural analysis, authorial position and the desire for social influence. The evolution of his work demonstrates a gradual transition from the search for his own worldview concept to the creation of a holistic system of ideas, within which literary, cultural and political phenomena are comprehended through the prism of a nationalistic vision.

It is emphasized that at the same time the essayistic model of journalistic thinking, formed in the work of D. Dontsov, is also important for understanding modern media practices. Modern Ukrainian essayism in the conditions of war and decolonization processes demonstrates the desire not only to record events, but also to comprehend historical, cultural and social consequences. Similar to the Dontsov tradition, the modern military author's text becomes a space for interpretation, search, protection and affirmation of Ukrainian national identity. Thus, Dmytro Dontsov's essays continue to function in new forms of modern media discourse.

Keywords: *journalism, history of Ukrainian journalism, modern journalism, modern military literature, essays, journalistic thinking.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.09.2026